

TEÓRIA SIETE-AKTÉROV A POJEM PREKLADU

ANDREJ GOGORA, Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky FiF UKF, Nitra

GOGORA, A.: Actor-Network Theory and the Concept of Translation
FILOZOFIA 68, 2013, No 9, p. 800 – 811

The paper concentrates on the concept of translation, which is the main constitutive part of the actor-network theory. It offers a general definition of the concept and with the help of selected examples it shows its methodical and interdisciplinary potential. The aim is to outline different conceptions of translation as articulated by the representatives of the actor-network theory as well as its applicability in various disciplines. The attention is paid also to the transforming function of the concept in the process of its methodical development.

Keywords: Actor-network theory – ANT – Translation – B. Latour – M. Callon – J. Law – M. Serres

1. Úvod. Preklad, ktorý nás zaujíma v súvislosti s teóriou siete-aktérov (*actor-network theory* – ďalej len ANT¹), nie je viazaný na bežné použitie tohto pojmu, na jeho označenie ako tlmočenia a prepisu z jedného jazyka do iného ani na teóriu prekladu a modelovanie prekladateľského procesu. ANT primárne nepracuje s jazykovým prekladom, avšak preberá ho ako metaforu, pomocou ktorej skúma javy mimo translatológie, najmä v sociológii, *science and technology studies* (ďalej len STS), v teórii vedy, antropológii, etnometodológii, ale aj vo filozofii a iných disciplínach.

Označenie „preklad“ je odvodené z latinského *translatio* (predložka *trans* – cez, naprieč, a *latum*, trpný rod slovesa *fero* – niesť). Motivácia ANT prebrať pojem prekladu sa dá ukázať na starogréckom termíne „preklad“ *μετάφρασις* (*metaphrasis* – rozprávanie naprieč, metafráza, doslovný preklad) a kontrastnom termíne *παράφρασις* (*paraphrasis* – povedať inými slovami, parafráza, voľné tlmočenie cudzích myšlienok). V ANT prebieha diskusia o tom, aký je vzťah medzi aktérmi, ktorí na seba pôsobia, aké sú ich výmeny alebo *preklady* medzi nimi. Bruno Latour, asi najznámejší predstaviteľ ANT, navrhol ako riešenie pojmovú dvojicu *medičlánok* a *sprostredkovateľ*: prvý prenáša významy medzi aktérmi bez toho, aby ich modifikoval; druhý zabezpečuje, že pri pôsobení aktérov dochádza k ich transformáciám. Metafráza a parafráza sú v prenesenom význame podobné

---

¹ V slovenskom jazykovom prostredí sa *actor-network theory* prekladá ako „teória siete agentov“, „teória aktérov v sieti“ alebo „teória siete aktérov“. Vzhľadom na spor o názov, ktorý prebehol v rámci tejto teórie, považujeme túto terminológiu za mylnú a zavádzajúcu (pozri Latour 1996; Latour 2005, 9). V súlade s prístupom hlavných predstaviteľov k zložkám termínu *actor-network theory* navrhujeme slovenský preklad teória siete-aktérov (kľúčové je zachovanie pomlčky). Z praktických dôvodov používame v tomto texte skratku anglického pomenovania – ANT.

mechanizmy: prvá predpokladá, že prekladá presne od slova do slova, druhá produkuje nové formulácie a posúva významy na úkor doslovnosti.² Na dvojitej analógii medzičlánok – sprostredkovateľ a metafráza – parafráza vidno možné prieniky translatológie a ANT.

Najskôr vysvetlím základné pojmy a predpoklady ANT s ohľadom na pojem prekladu a podľa toho sformulujem predbežnú definíciu; ďalej načrtnem chápanie prekladu u Michela Serresa; potom opíšem príklady prekladu v skúmaníach hlavných predstaviteľov ANT (B. Latour, J. Law, M. Callon). Výber je nastavený tak, aby odkazoval na rozličné problémy.

2. Stav a reflexia problematiky. ANT je relatívne mladá a rozvíjajúca sa teória. Vznikla na začiatku osemdesiatych rokov a je to jedna z najvýznamnejších súčasných teórií v sociálnych vedách. Tomu zodpovedá množstvo publikovanej primárnej a sekundárnej literatúry.³ Pravidelne vychádza *International Journal of Actor-Network Theory and Technological Innovation*, ktorý sa okrem metodických otázok zameriava najmä na prípadové štúdie sociotechnických javov. Kompaktný výklad ANT je obtiažny, pretože ANT sa dynamicky modifikuje a uplatňuje v rôznych vedných disciplínach. Dôkazom vplyvu Bruna Latoura je jeho desiate miesto medzi najcitovanejšími autormi humanitných odborov v roku 2007 (podľa *Web of Knowledge, Thomson Reuters*).

Pojem prekladu je centrálnym pojmom ANT, no napriek tomu mu hlavní predstavitelia zatiaľ nevenovali ani jednu monotematicky zameranú monografiu. V rôznych súvislostiach sa však objavuje vo väčšine publikácií patriacich pod hlavičku ANT, postupne sa metodicky obohacuje a nachádza nové uplatnenia. Významnejšie sú z tohto hľadiska články publikované v zborníkoch a časopisoch, z nich mnohé sú zamerané iba na problém prekladu (Callon 1986, 1999; Callon – Latour 1981; Brown 2002; Law 2006; Law – Hasard 1999).

Vzhľadom na dôležitosť a rozšírenie ANT v zahraničnej literatúre a vo výskumných projektoch môžeme usúdiť, že v domácom prostredí sa jej nevenuje dostatočná pozornosť. Absentuje tu konzistentná interpretácia ANT či už z hľadiska metodológie, alebo z hľadiska aplikácií. Do slovenčiny je preložená jediná publikácia (Latour 2003). Zanedbávaný je aj filozofický výklad ANT, no v niektorých vedných odboroch, najmä v sociológii, nachádzame ojedinelé pokusy osvojiť si aplikáciu ANT na prípadových štúdiách (Kusá – Konopásek 1999; Konopásek 1999). Dôležitosť ANT vo frankofónnom aj anglosaskom akademickom prostredí a zanedbaný stav skúmania v našich pomeroch potvrdzujú opodstatnenosť zvolenej témy a potrebu jej ďalšieho rozvíjania.

---

² V teórii prekladu sa metafráza (formálna ekvivalencia) a parafráza (dynamická ekvivalencia) chápu ako protikladné, no v prekladateľskej praxi je medzi nimi široké spektrum prístupov. Aj v ANT je hranica medzi sprostredkovateľom a medzičlánkom nejasná. Ak však platí princíp ANT, podľa ktorého preklad nie je možný bez transformácie, tak nie je možný medzičlánok. Latour neskôr nahrádza medzičlánok pojmom sprostredkovateľa, rôznou mierou jeho prepojenia a výmen (Latour 2003, 103).

³ Prehľadný zoznam bibliografie venovanej ANT: <http://www.jonas.ax/actor-network-theory.html> alebo <http://www.lancaster.ac.uk/fass/centres/css/ant/ant-a.htm>

3. ANT a definícia prekladu. Pojem prekladu je v ANT previazaný s inými pojmami, preto bude vhodné vysvetliť základné pojmy a predpoklady ANT, aby sme lepšie pochopili jeho konzekvencie.

3. 1. Actor-network theory. Pôvodný názov ANT bol vo francúzštine *acteur reseau*, neskôr ho nahradili anglickým pomenovaním *actor-network theory*, niekedy sa nazýva *semiotics of materiality*, *actant-rhizome ontology*, *sociology of innovation* alebo *sociology of translation*. Pre ANT je príznačné, že od formovania prvých východísk až po súčasný stav sa stále rozvíja a koriguje. Koncom deväťdesiatych rokov mali hlavní predstavitelia dojem, že sa ich teórie zjednodušujú a že akademická kritika redukuje množstvo heterogénnych prístupov, ktoré sa v rámci nej sformovali, na jednotnú značku ANT. Po týchto dezinterpretáciách sa niektorí autori chceli vzdať tohto názvu: „Iba mŕtve teórie a postupy oslavujú svoju seba-identitu. Iba mŕtve teórie a postupy sa upínajú na svoje mená a trvajú na ich dokonalej reprodukcii“ (Law 1999, 10). Napriek nedorozumeniam a snahe zbaviť sa fixného pomenovania ostali pri pôvodnom mene, zároveň z neho vyťažili nový potenciál (Latour 2005, 9). Z prekladu anglickej skratky (*ant* – mravec) sa dá odvodiť povaha ANT – robí mravčiu, teda dôkladnú a vytrvalú prácu. ANT vychádza zo semiotiky (entity získavajú formu ako výsledok vzťahov s inými entitami) a vzťahovosť aplikuje na všetky elementy, nielen na lingvistické alebo textové jednotky. Okrem toho vychádza z postštrukturalizmu (M. Foucault, G. Deleuze, F. Guattari, M. Serres), je antiesenciálna, nedualistická, agnostická, asociatívna a performatívna.

3. 2. Aktér-sieť. Aktér je každý nositeľ pôsobenia, ktorý sa určuje vo vzájomnom pôsobení s inými aktérmi, a to cez sprostredkovateľov, ktorých vysielajú do týchto procesov.⁴ Nemá vopred danú formu a keby nepôbil, neexistoval by. K tomu, ako na seba aktéri pôsobia, sa vrátíme v súvislosti s pojmom prekladu, teraz upozorňujeme, že aktér nemá výlučne ľudskú alebo sociálnu povahu, môže byť prírodný, materiálny, technologický, symbolický a virtuálny, no v dôsledku viacstranných pôsobení, teda dislokácií, je vo svojej praxi reťazenia vždy hybridný. ANT sa snaží stopovať aktérov v ich vlastnom prostredí a opisovať ich bez toho, aby k nim pridávala konštrukty navyše alebo ich redukovala na *apriorné* pojmy.

Aktéri sa v dôsledku pôsobenia spájajú a zoskupujú, čím vytvárajú špecifické usporiadania – siete. Tie sa líšia počtom spojení, ich hustotou alebo súdržnosťou. Predstavitelia ANT trvajú v názve *actor-network theory* na pomlčke medzi A a N a prisudzujú jej funkciu, ktorá odkazuje na to, že ak definujeme entitu, musíme rozvinúť jej atribúty vo forme heterogénnej siete spätých aktérov a pôsobení.⁵ Sieť nemáme chápať ako technickú

---

⁴ Michel Callon tvrdí, že aktér a sprostredkovateľ sú rovnoznačné entity a rozlíšenie medzi nimi je podstatné iba v prípade teoretickej analýzy (Callon 1991, 141).

⁵ Spojenie aktér-sieť vyvoláva nedorozumenia, pretože pripomína dualizmy, napríklad jednotlivec/spoločnosť, udalosť/štruktúra, mikro/makro. Latour však upozorňuje, že medzi aktérom a sieťou je priama súvislosť a sú zameniteľné (Latour 1999a, 16).

metaforu alebo grafické znázornenie vecí; je to metodický pojem, ktorý umožňuje zaznamenať interakcie, ich ustálené výmeny medzi aktérmi (Latour 2011, 801).

3. 3. Preklad. Povedali sme, že ak aktér nepôsobí na iných, tak nejestvuje. Dodajme, že ak neprekladá alebo niečo nevymieňa, tak nepôsobí, a teda ani nejestvuje. Keby sa aktéri netransformovali, z ontologického hľadiska by nebolo možné pôsobenie medzi nimi – svoju existenciu potvrdzujú cez vzájomné preklady. Z epistemologického hľadiska: Keby na seba pôsobili bez prekladov, nedali by sa opísať a zaznamenať, pretože by po sebe a svojom pôsobení nezanechali žiadne stopy. Preklad je proces vymedzenia a identifikácie aktérov: „Nič nie je samo od seba rovnaké ako niečo iné alebo odlišné od niečoho iného. To znamená, že nie sú žiadne ekvivalenty, sú iba preklady“ (Latour 1988, 162). Naša definícia prekladu ako procesu vzájomnej diferenciacie vyjadruje iba základné črty, je zámerne abstrahovaná. Zástupcovia ANT by nemali k jej významu vážne pripomienky, no vyčítali by jej schematickosť. Vzhľadom na nedostatok informácií o ANT v domácom filozofickom prostredí sme ju uviedli práve týmto zjednodušeným spôsobom. V nasledujúcich častiach sa sústreďíme na príklady u rôznych autorov – pomocou nich sa presvedčíme o aplikovateľnosti pojmu prekladu a vnútornej členitosti ANT.

4. Príklady prekladu. Vybral som ich nielen podľa autorov, ale aj podľa toho, z akej vedeckej disciplíny vychádzajú, na základe akej metodológie sú spracované, akú problematiku ilustrujú a na akej rovine sú zachytené. Postupnosť príkladov by mala ponúknuť komplexný pohľad na pojem prekladu, jeho vývin a problematizáciu.

4. 1. Predchodca ANT. Francúzsky filozof Michel Serres pracoval v sedemdesiatych rokoch s koncepciou prekladu, ktorá našla odozvu u predstaviteľov ANT.⁶ Jeho štýl písania je v porovnaní s nimi metaforickejší, čoho dôkazom je aj to, že pojem prekladu personifikuje v postave Hermesa, posla bohov, patróna zlodejov, boha vynálezov, obchodu, ciest, pútnikov a ochrancu hraníc: „Ako taký Hermes stelesňuje Serresov zmysel pre neoddeliteľnosť politického a ekonomického od vedy a mýtov“ (Brown 2002, 10). Povaha Hermesa je pre Serresov pojem prekladu dôležitá, pretože zdôrazňuje jeho dva základné predpoklady. Po prvé, náš citát ukazuje, že preklad je proces tvorenia prechodov medzi arbitrárne oddelenými oblasťami (založenie komunikácie). Po druhé, Hermes je vynalievavý a ľstivý boh a táto črta odkazuje na to, že preklad je aj akt vynachádzania, vyvolaný miešaním rôznych elementov a ich interferenciou počas prenosu (komunikácia ako zmes signálu a ruchu). Vo všeobecnosti je preklad podľa neho rozhraním, kde sa pretvárajú správy.

Serres často ilustruje preklady na interdisciplinárnych prechodoch, prekračovaní hraníc medzi rôznymi formami vedenia. Jednu z podôb prekladu si ukážeme na príklade

---

⁶ Téma prekladu sa Serres venoval v tretej časti päťzväzkovej série *Hermès* (Serres, M. (1974): *Hermès. Vol 3: La Traduction*. Editions de Minuit). V slovenčine bola publikovaná jedna kapitola z tejto knihy (Serres 2005, 49-55).

z textu *Turner prekladá Carnota*, v ktorom objavuje prieniky a spoločné princípy usporiadania v odlišných oblastiach. Začína analýzou kresby anglického maliara Geoga Garrarda z roku 1784, na ktorej je zobrazený sklad, prístav, trojst'ážnik, plachty, nástroje, kladky, laná a reťaze. Hovorí, že tento obraz, nakreslený technickou krivkou, vytvára svet, ktorý ovláda geometrická forma. To je prvý preklad – Serres stanoví komunikáciu medzi vizuálnym zobrazením a slovníkom geometrie. Potom uvádza ďalší preklad: „Garrard tu hovorí niečo dôležité: v tejto kresbe a jej prostredníctvom hovorí presne to, čo Lagrange... *Analytická mechanika* vyšla v tom istom čase, roku 1788, predkladá statiku, teóriu pokoja a dynamiky, teóriu pohybu“ (Serres 2005, 49). Cez Garrardov obraz a jeho kód prechádza k Lagrangeovej teórii klasickej mechaniky, vizuálne umenie tlmočí pomocou fyziky. Ďalej opisuje obraz Williama Turnera *Posledná plavba vojnovej lode Temeraire* (1844), na ktorom hutnou maľbou zobrazil zničený trojst'ážnik, ktorý je ťahaný remorkérom, parným strojom. Serres prekladá Garrarda a Lagrangea (drevená loď – mechanika) pomocou Turnerovej vizuality: „Všetko sa obracia, hmota, maľba víťazia nad kresbou, geometriou, formou“ (Serres 2005, 51). Reťaz prekladov pokračuje: Turnerove obrazy (rozdelené na teplé a chladné farby) Serres interpretuje pomocou Carnota, otca termodynamiky, a dodáva, že stochastický obraz pece je novým modelom sveta: „Cesta od Garrarda k Turnerovi je úplne jednoduchá. Je to tá istá cesta, ktorá vedie od Lagrangea ku Carnotovi, od jednoduchých strojov k tepelným strojom, od mechaniky k termodynamike“ (Serres 2005, 51). Tento citát rekapituluje uvedené preklady; pripomíname, že ich nestotožňujeme s obrazmi ani s fyzikálnymi teóriami, ale so Serresovým výkladom, v ktorom spája vedu, umenie a ich výmeny do usporiadaného celku. Práve v tomto akte vynachádzania a štruktúrovanej invencie spočíva jeho interpretačná sila a prínos.

4. 2. Callon a hrebenatky. Serresov pojem prekladu inšpiroval ANT, pričom ako prvý ho v súlade s jej metodológiou používa Michel Callon. Tu sa presúvame na pôdu sociológie a STS⁷ – pojem prekladu vypracoval preto, aby ním v záujme dynamického modelu vedy nahradil tradičné pojmy sociálneho konania a difúzie. Priblížime si ho na projekte podmorských biológov, na hrebenatkách a krachujúcich rybároch zo St. Brieuc (Callon 1999, 67-83). Serresov preklad sa týkal interpretačných techník, u Callona ide o socio-technickú sieť, v ktorej pôsobia sociálne, prírodné, technologické, vedecké a ekonomické zoskupenia aktérov.

V uvedenom texte opisuje pokus troch biológov, ktorí chcú vedeckými prostriedkami zaistiť umelý chov hrebenatiek, aby mali rybári obživu. Prekladom je kontinuita procesu, počas ktorého sa vedci rôznymi stratégiami snažia domestikovať mušle. Callon vymedzil štyri momenty prekladu:

1. *Problematizácia.* V tejto fáze prekladu sa určí problém a program jeho riešenia,

---

⁷ Callon vymedzuje tri východiská sociologickej analýzy: a) agnosticizmus: ten, kto analyzuje, má byť nestranný pozorovateľ, nemá privilegovať a cenzurovať skúmaných aktérov; b) všeobecná symetria: pri opise má použiť u každého aktéra rovnaký slovník a rovnaké termíny; c) voľná asociácia: k aktérom nemá pristupovať na základe rozlíšenia *a priori*, má sledovať, ako produkujú vlastný svet.

súbor relevantných aktérov a identít. Situácia v zátok St. Brieuc prinútila vedcov, aby si položili niekoľko otázok a formulovali komentáre (ako sa starať o larvy hrebenatiek, ako presvedčiť ľudí, že z projektu budú ťažiť všetci, že mušle prežijú, vedci získajú nové poznatky a rybári budú mať zisk – a ako to zaistiť). Tu vidíme, že v súlade s podmienkou všeobecnej symetrie zaviedol Callon do príbehu sociálne, prírodné, ale aj technické entity, ktoré bude skúmať na jednej a tej istej sieti vzájomných pôsobení.

2. *Zaujatie*. Ide o fázu, v ktorej sa primárny aktér (biológovia a ich projekt) snaží zaujať, pritiahnuť a získať aktérov (larvy, hrebenatky, rybári, vedci) pomocou nástrojov (podmorské zariadenia, vedecké analýzy, hypotézy, rokovania, presvedčania) premiestniť ich úlohy v sieti (kultivácia a rybolov, súhlas s výsledkami) tak, aby uznali rozhodujúci význam vedeckého projektu a aby sa oslabili konkurenčné spojenectvá (iné spôsoby domestikácie lariev, predátori a nepriaznivé podmienky, nadmerný zber).

3. *Zápis*. Tu dochádza ku skutočným spojenectvám, formálnym zápisom a distribúciám úloh (overenie, či sa larvy udržia v zberných kolektoroch, vedecké a technologické zdôvodnenia, dohody s komunitou rybárov). Ak primárny aktér zaistí tieto zápisy a všetci sa zaviazu plniť svoje úlohy, predošlá fáza nadviazania spojenectiev bude zaprotokolovaná.

4. *Mobilizácia*. V tejto fáze prekladu prevezme primárny aktér úlohu hovorcu pasívnych aktérov a snaží sa ich mobilizovať v záujme dohodnutých pôsobení. Traja vedci začnú hovoriť v mene kôrovcov, rybárov a svojich kolegov, ktorí boli predtým rozptýlení a teraz sú koordinovaní tak, že v zhode s vedeckým projektom spúšťajú sériu reálnych premiestnení a heterogénnych výmen. Úspešné stratégie mobilizácie a reprezentácie tu vedú k materiálnym výsledkom a aktívnej podpore.⁸

Základnou črtou Callonovho prekladu je dôraz na dynamiku premiestnení a transformácií, na presúvanie cieľov a záujmov: „Premiestnenia sa odohrávajú na každej úrovni“ (Callon 1999, 81). V tomto príbehu o preklade vidíme najmä procesy preskupovania a výmen, každá fáza je sériou variácií, nových spojenectiev a fluktuujúcich identít, ktoré ako účinky generujú lokálnu sieť. Význam Callonovej predstavy prekladu spočíva v tom, že dokáže vierohodne sprostredkovať tieto zložité procesy. Serresov preklad umenia a vedy sa zamerá na prechody, styčné plochy a rozhrania a hoci aj ten presadzuje transformácie, v porovnaní s prípadom hrebenatiek je zreteľné, že Serresov preklad je topologický a Callonov zase procesuálny.

4. 3. Callon, Latour a Leviatan. Ďalší príklad nájdeme v texte Callona a Latoura (Callon – Latour 1981, 277-303). Pomocou prekladu v ňom interpretovali Hobbsovho Leviatana a ukázali tak mocenský aspekt pojmu prekladu. Vysvetľujú, že Leviatan neleží mimo oblasti občanov či nad ňou: „Hobbesov suverén nehovorí z vlastnej authority. Nepo-

---

⁸ Callon na záver dodáva, že projekt zlyhal po prvej sezóne, keď sa nová generácia hrebenatiek neujala a rybári bezohľadne vylovili zbytok zásob – preklad a jeho spojenectvá môžu kedykoľvek zlyhať. Okrem toho platí, že preklad je neukončený proces a v realite nie sú tieto štyri momenty oddelené, prebiehajú súbežne.

vie nič, ak nie je autorizovaný masou, ktorej je hovorcom, maskotom a zosilňovačom“ (Callon, Latour 1981, 278). Leviatan je reprezentant a vzťahuje sa na občanov, ktorí uzavreli spoločenskú zmluvu, aby bol ich hovorcom, avšak pod podmienkou, že hovorí iba to, čo hovoria oni. Spoločenská zmluva je Leviatanov ustanovujúci akt, ktorý mu raz a navždy zaisťuje úlohu tlmočníka. Tu sa vraciame k problému, ktorý sme si všimli v Callonovej fáze *mobilizácie*, keď biológovia prevzali funkciu hovorcu a ostatní aktéri stáli v pozadí. Je tu však zásadný rozdiel v tom, že Hobbes sa pri definovaní Leviatana spolieha na spojenia jediného typu: „Skrátka, pozostáva iba zo sociálnych vzťahov“ (Latour 2003, 46). Hobbsova zmluva je z hľadiska asociácií špecifickým typom prekladu (vôle občanov), ktorý nie je uskutočniteľný, pretože je v modernistickom duchu založený iba na vzťahoch človeka s človekom. Napriek originalite vynechal Hobbes v tejto ideálnej forme spoločenskej zmluvy to, čo Callon empiricky ukázal v St. Brieuc. K tejto otázke sa vrátíme, keď na poslednom príklade ukážeme, čo je potrebné na úspešné, teda reálne vykonávanie mocenskej funkcie hovorcu.

4. 4. Law a zrada. Ďalší príklad pochádza od J. Lawa a cez neho sa vrátíme k problému technológií, na ktorom našla ANT najzaujímavejšie uplatnenia. Lawov príbeh hovorí o stroji na výrobu brikiet z lisovaného odpadu. Upozornil v ňom na istý aspekt prekladu, ktorým sa autori ANT príliš nezaoberali. Príklady, ktoré sme uviedli sa sústredili na samotný proces a priebeh prekladu, na účinky a výsledky. Law sa rozhodol skúmať pojem prekladu v opačnom smere a kladie si metodickú otázku: Aký je vzťah medzi prekladateľom, pôvodným aktérom a výsledným prekladom? Otázky vernosti a lojálnosti prekladu ho priviedli k pojmu zradu.

Zámerom jeho článku (Law 2006, 47-72) je to, čo sme spomenuli u Callona a difúzii, teda ukázať, že model rozptylu nie je vhodný na opis sieťových pôsobení. Law to dokazuje na príklade prepravy zariadenia na výrobu brikiet zo Švédska do Nikaraguy. Chce ukázať, že technológie sa nešíria z miesta pôvodu, ale sa odovzdávajú, preberajú a postupne menia. Vo Švédsku sa využíva lisovaný lesný odpad a vysoko horľavé briкеты sa efektívne spotrebujú v priemysle. Švédski rokovali s Nikaraguou o výrobe brikiet v tropickom pralese, aby odvrátili energetickú krízu v stredoamerickej krajine. Po predbežnom odhade sa spustili experimenty a úpravy. Švédsky stroj na briкеты sa v Nikarague ocitol medzi novými aktérmi (geografia, odlesňovanie, sociálne usporiadanie, občianska vojna), a tým sa zmenil stroj sám aj okolitá sociotechnická sieť (odpad z bavlníka, škodcovia, mechanizácia zberu, skladovanie, pracovná sila, doplnkové technológie, adaptácie, odbyť v domácnostiach).

Tento príklad, podobne ako ten s hrebanatkami, hovorí o heterogénnej sieti rôznych aktérov, no príbeh rozdeľuje na dve siete, nikaragujskú a švédsku, a pomocou prekladu stroja ukazuje, aké sú odlišné. V Nikarague nemá stroj ten istý význam ako vo Švédsku, udržiava si niektoré pôvodné aspekty, no musí hrať nové úlohy: „... preklad v sebe zahŕňa podobnosť aj odlišnosť“ (Law 2006, 53). Diferenciáciou medzi prekladanou a preloženou sieťou sa zviditeľňuje problém zradu. Rovnako ako iné pojmy, ktoré ANT zavádza do slovníka z bežnej reči a iných disciplín, ani zradu tu nechápeme doslovne. V prenesenom

význame zdôrazňuje problematický vzťah transformovaného aktéra k pôvodnému východisku – stratu vernosti, porušenie súhlasu, rozviazanie zmluvy a nové spojenectvá. Vo Švédsku bol stroj na brikety zviazaný s lokálnou sociotechnickou sieťou, ktorú musel po prevoze do Nikaraguy zradiť a prispôbiť sa novým podmienkam. Preklad je *aj* zrada. V súvislosti s už spomenutým Leviatanom ako hovorcom občanov načrtáva problém zrady aj Latour: „Tlmočí ich, a teda ich môže zradiť. Oni ho splnomocňujú, a teda ho môžu odvolať“ (Latour 2003, 46). Predstava prekladu je u Lawa rovnako procesuálna ako u iných predstaviteľov ANT, no on ju rozširuje o spätný pohľad na to, čo zostalo po modifikáciach, a o otázku ako to ovplyvňuje novoprijaté komplexy aktér-sieť. Tento prístup môže hrať rozhodujúcu úlohu pri opise obnovených pôsobení a znovunastolení niekdajších vzťahov.

4. 5. Latour, hybridy a modernita. Nasledujúci príklad je najabstraktnejší, opäť pochádza od Latoura, ktorý ho rozpracoval v knihe *Nikdy sme neboli moderní* (1997).⁹ Pýta sa, čo znamená byť moderný a na základe akého predpokladu je možné to, čo nazývame modernita. Vo forme hypotézy a so značnou dávkou zjednodušenia sa vyjadruje takto: Slovo „moderný“ označuje dva asymetrické súbory foriem praxe: „Prvý súbor týchto prác vytvára prostredníctvom ‚prekladu‘ úplne nové zmesi druhov, hybridy prírody a kultúry. Druhý súbor vytvára ‚očisťovaním‘ dve ontologicky úplne odlišné zóny: na jednej strane zónu ľudí a na druhej zónu mimo-ľudských súcien“ (Latour 2003, 23). Paradoxom moderných autorov je to, že prax purifikácie a prekladu chápali oddelene a sústredili sa iba na prehlbovanie rozdielu medzi spoločnosťou a prírodou, avšak medzitým im prostredníctvom prekladov začali pod rukami bujniť hybridy, siete a zmesi, ktorým nepriznali primeraný význam. Podnetným momentom Latourovej eseje je tvrdenie, že za historickým pokrokom modernity stojí práve práca prekladania a hybridizácie, ktorá bola nevedomky umožnená prácou očisťovania. Moderná racionalita sa domnievala, že všetko prečistila, no tým nechala voľné pole neviazaným prekladom. Čím viac sa zdalo, že má táto racionalita všetko pod kontrolou, tým viac sa všetko miešalo: „Splietli si produkt s procesom. Nazdávali sa, že produkcia byrokratickej racionalizácie predpokladá racionálnych byrokratov; že produkcia univerzálnej vedy závisí od univerzalistických vedcov; že produkcia účinnej techniky prináša účinnosť inžinierov; že produkcia abstrakcie je sama abstraktná a že produkcia formalizmu je sama formálna“ (Latour 2003, 151). Z toho vyplýva, že svet rozdelený na prírodu a spoločnosť neexistoval, a teda sme neboli moderní.

Čo je práca prekladania a hybridizácie v období modernity? V Latourovej eseji môžeme identifikovať dva spôsoby, ktorými o nich hovorí. Prvým sú neurčité definície, vše-

---

⁹ Pozitívnu verziu toho, čo negatívne načrtol v práci *Nikdy sme neboli moderní*, vydal Latour ako svoju najnovšiu publikáciu s názvom *An Inquiry Into Modes of Existence* (2013), v ktorej sa pýta, akí sme boli, keď sme neboli moderní. Pozoruhodnou časťou tohto projektu je digitálna platforma AiME, ktorá obsahuje sumár knihy, index, slovník, poznámky a multimédiá. Do obsahu môžu zaregistrovaní užívatelia v súlade s prístupom *digital humanities* vkladať komentáre a ako spoluautori sa podieľať na jeho finálnej podobe: <http://www.modesofexistence.org/index.php/site/index>.

obecné vymedzenia a negatívne interpretácie na základe práce očisťovania a delenia: „Svet zmyslu a svet bytia sú jedným a tým istým svetom, svetom prekladu, substitúcie, delegovania, pasu“ (Latour 2003, 170). „Kam zaradiť hybridy? Sú ľudské? Áno, pretože sú našim dielom. Sú prírodné? Áno, pretože sme ich neurobili“ (Latour 2003, 72). „Keď opúšťame moderný svet, nedostávame sa k esencii, ale k procesu, k pohybu, k pasáži“ (Latour 2003, 169). „Skutočné ako príroda, naratívne ako diskurz, kolektívne ako spoločnosť, existenciálne ako Bytie – také sú kváziobjekty, ktorých bujnenie moderní umožnili“ (Latour 2003, 120).¹⁰ Tieto určenia sú zhodné s abstrahovanou definíciou prekladu: Je to proces transformatívneho pôsobenia medzi heterogénnymi aktérmi. Dodajme, že v asymetrických podmienkach modernity.

Druhý spôsob, ktorým Latour hovorí o preklade, je viac v súlade s prístupom uplatňovaným v ANT, s analýzou konkrétnych prípadov. V zdanlivo nedôležitom úvode eseje uvádza banálne príklady z novinových článkov. V jednom číta o zväčšení ozónovej diery, probléme ekosféry a cyklických výkyvoch, o riaditeľoch chemických firiem, chlorofluorkarbonátoch, chladničkách a inertných plynov, meteorológoch, medzinárodných dohodách a moratóriu. Všetci títo aktéri sú opísaní v krátkom odseku, kde sa miešajú chemické, výrobné, ekologické, politické, právne a medzinárodné pôsobenia: „... prvkami socio-technických sietí nie sú prečistené abstrakcie, ale zmiešaniny, hybridy, kváziobjekty“ (Marcelli 2011, 632). Tento príbeh zahŕňa rôznorodé prvky a vytvára ich spoločnú históriu, sú to hybridné produkty práce prekladania: „... splieta a kríži súvislosti a výsledky medzi vedeckými disciplínami a odbormi, ktoré boli (sú) konvenčne oddelené“ (Štekaurová 2004, 536). Nie sú ničím nezvyčajné, bežne sa s nimi stretávame v pôvodnom stave. V novinách opísali, ako sú pomocou transformatívnych prekladov vmiešané do zmesi, ktorá stráca svoj pôvodný význam, ak ju delíme na oblasti ľudského a mimoludského, sociálneho a prírodného, politického a chemického.

4. 6. Latour a oligoptikon. V treťom príklade sme opustili Leviatana s tým, že ako ideálny typ prekladu odkazuje iba na sociálnych aktérov. Callon s Latourom sa pýtajú, čo by sa stalo, keby sa Hobbsova spoločenská zmluva nahradila takýmto prekladom: „Prekladom rozumieme všetky rokovania, intrigy, kalkulácie, akty presvedčovania a násilia, vďaka ktorým aktér alebo sila získa autoritu alebo spôsobí, že je mu udelená autorita hovoriť a konať v mene iného aktéra alebo sily“ (Callon, Latour 1981, 279). Spoločenská zmluva ako preklad, ktorý zapojí do obehu početné každodenné, obojstranné a nesúrodé rokovania, by mala za následok, že Leviatan narastie do gigantických rozmerov. Leviatan je hrozivý, lebo ho Hobbes opísal podľa modelu ľudských tiel. Podľa Callona a Latoura je desivejšie, keď sa zbavíme tejto metafory a zistíme, že svet je plný Leviatanov, ktorí asociujú rôzne entity, materiály, nástroje a stratégie, nielen ľudské.

---

¹⁰ Pojem *kváziobjekt* prebrala ANT opäť od Serresa (Serres 2007, 224-234). Označuje niečo, čo nie je ani objekt, ani subjekt, ani ich jednoduché spojenie, niečo, čo nie je na strane prírody ani spoločnosti, niečo, čo obieha v *kolektíve* (Latour 2005, 247-263). Podľa Latoura sú kváziobjekty práve tie hybridy a účinky prekladov, ktoré umožnila práca purifikácie.

Distribúcia moci, ktorá sa riadi týmto zákonom prekladu dokáže pomocou zložitých pôsobení a zmlúv zastupovať heterogénnych aktérov – a nemusia to byť len represívne a totalitné centrá prekladov; to závisí od formy spojení a nárokov. Na konci textu prirovnávajú Callon a Latour takéto siete mocenských prekladov k urbánnemu prostrediu: „Tieto škridlivo navrstvené Leviatany pripomínajú skôr nikdy neukončené stavenisko vo veľkej metropole“ (Callon, Latour 1981, 295). Cez túto poznámku o mestskom tkanive sa dostávame k poslednému príkladu. Nájďme ho v eseji *Paris: ville invisible*, ktorú Latour pripravil s Emilie Hermant. Pomocou textových a fotografických koláží zobrazujú neviditeľné miesta a siete, ktoré sa starajú o mestské funkcie Paríža.¹¹

Opisujú rôzne lokality, napríklad študijné oddelenie, hydrometeorologický ústav a laboratórne potkany, pouličné značenie, kartografické mapovanie, tržnicu alebo expozíciu prírodovedného múzea. Ukážeme si, ako načrtli organizáciu parížskej vodárenskej spoločnosti, a vysvetlíme, čo má spoločné model, podľa ktorého prúdi pitná voda do domácností, s pojmom prekladu. Vo vodárni je kontrolná miestnosť s prístrojmi a počítačmi, ktoré obsluhuje pán Nguyen. Na prehľadnom grafe vidí aktivitu odtokov, potrubí, tlak, prietok, zloženie a stav vody v meste: „Ani kvapka vody sa nedostane do Paríža bez toho, aby neprešla týmto kontrolným panelom“ (Latour, Hermant 1998, 26). Údaje zbierajú senzory rozmiestnené po celom meste a cez infraštruktúru prúdia dvojcestnými obehmi do kontrolnej miestnosti a späť. Ten mechanizmus má dve základné črty: 1. ak vypadne časť siete a jej spojenie s centrárou, stratí zamestnanec nad ňou kontrolu; 2. voda sa distribuuje po celom meste bez toho, aby kontrolór prišiel s ňou do kontaktu. V porovnaní s tým, aký veľký je systém potrubí, vidí z neho veľmi málo.

Latour a Hermant ukázali, že parížska vodáreň a ďalšie príklady majú spoločný model, ktorý nespočetnými prekladmi zabezpečuje ich prevádzku. Nazývajú ho *oligooptikon* (*oligo* = málo a *opticon* = pozorovanie, videnie), je to niečo krátkozraké. Princípy tohto modelu sme načrtli na príklade vodárne. Vo všeobecnosti sú oligoptiká centrami prekladov napojenými na rozvody, z ktorých prijímajú signál, prekladajú ho a vysielajú pokyny naspäť. Centrum nemusí vidieť sieť, ktorú má na starosti, vidí zopár presných dát a podľa nich ju reguluje. Efektívita oligoptikonu spočíva v tom, že masu ľudí, nástrojov, zariadení, surovín a dát, zložitú sieť prekladov, dokáže usporiadať a nastaviť na diaľku: „Voda, elektrina, telefón, doprava, meteorológia, geografia, mestské plánovanie – to všetko má svoj oligoptikon, obrovský riadiaci panel v uzavretej kontrolnej miestnosti“ (Latour, Hermant 1998, 32). Nie je však suverénny a všadeprítomný, je závislý od získavania dát, je napojený na káble a informačné prevody, tie ho živia, čiže je limitovaný, lebo ak sa preruší spojenie, nemá s čím pracovať. Malá chyba i vírus v prenose spôsobia, že stratí prehľad, oslepne. Oligoptikonov je množstvo, sú rozložené po celom meste, no nie sú to panoptiká: „... Oligoptikon bráni tomu, aby sa zo sociálnych vzťahov stal jeden veľký ucelený blok. Udržiava ich v chode, iniciuje výmeny a vpúšťa cudzorodé elementy“ (Go-

---

¹¹ Projekt je voľne dostupný a je k nemu priložená interaktívna aplikácia, ktorá je rovnako ako kniha rozdelená na kapitoly a virtuálne trasy, sprevádzané textom a fotografiami: <http://www.bruno-latour.fr/virtual/index.html>

gora 2012, 489). Na rozdiel od Leviatana nám objasňuje to, že schopnosť hovoriť a konať za iných, prekladať ich a zamlčovať, dosiahneme iba pomocou náročných transakcií a obbehov. Tento typ prekladu je dešifrovateľný v každom meste, v každej rozvinutej sociotechnickej a materiálnej sieti.

5. Záver. V tejto štúdií sme analyzovali šesť príkladov a rôznych aspektov pojmu prekladu: preklad ako interpretačná technika, realizácia vedeckého projektu, ideál spoločenskej zmluvy, zrada, bujnenie hybridov v období moderny a napokon preklad ako náročná sieť oligoptikonu. Všetky sú vzhľadom na východiská ANT odôvodnené a hovoria o špecifických črtách tohto pojmu. Abstrahovaná definícia prekladu, ktorú sme formulovali na začiatku sa zoči-voči týmto uplatneniam javí ako nadbytočná: „... nemá zmysel hovoriť o preklade „všeobecne““ (Callon 1991, 143). Hlavným cieľom tohto textu bolo upozorniť na preklad v súlade s prístupom ANT. Predpokladáme, že analýzou príkladov, ich rôznorodých aktérov, materiálov a zápisov sme úspešne splnili túto úlohu a pretlmočili pojem prekladu domácej filozofickej obci.

Literatúra

- BROWN, S. D. (2002): Michel Serres: Science, Translation and the Logic of the Parasite. *Theory, Culture & Society*, 19 (3), 1-27.
- CALLON, M., LATOUR, B. (1981): Unscrewing the big Leviathan: how actors macro-structure reality and how sociologists help them to do so. In: Knorr-Cetina, K. – Cicourel, A. V. (eds.): *Advances in social theory and methodology*. Boston: Routledge, 277-303.
- CALLON, M. (1986): The Sociology of an Actor-Network: The Case of the Electric Vehicle. In: Callon, M. – Law, J. – Rip, A. (eds.): *Mapping the Dynamics of Science and Technology: Sociology of Science in the Real World*. London: Macmillan, 19-34.
- CALLON, M. (1991): Techno-economic networks and irreversibility. In: Law, J. (ed.): *A Sociology of Monsters*. London: Routledge, 132-164.
- CALLON, M. (1999): Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St. Brieuc Bay. In: Biagioli, M. (ed.): *The Science Studies Reader*. New York: Routledge, 67-83.
- GOGORA, A. (2012): Latour a Sartre v Café de Flore. *Filozofia*, 67 (6), 485-490.
- KONOPÁSEK, Z. (1999): Od *Černé knihy* k černé skříňce: Komunismus relativizujícíma očima. *Biograf*, 6 (18-19), 3-25.
- KUSÁ, Z. – KONOPÁSEK, Z. (1999): Konštrukcia komunistickej moci a bezmocnosti. *Sociológia*, 31 (5), 459-480.
- LATOUR, B. (1988): *The Pasteurization of France*. Cambridge: Harvard University Press.
- LATOUR, B. (1991): Technology is society made durable. In: Law, J. (ed.): *A Sociology of Monsters*. London: Routledge, 103-131.
- LATOUR, B. (1996): On Actor-Network Theory: A Few Clarifications. *Soziale Welt*, 47 (4), 369-381.
- LATOUR, B., HERMANT, E. (1998): *Paris: ville invisible*. Paris: La Découverte.
- LATOUR, B. (1999a): On recalling ANT. In: Law, J. – Hassard, J. (eds.): *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell Publishers, 15-25.
- LATOUR, B. (1999b): *Pandora's Hope*. Cambridge: Harvard University Press.
- LATOUR, B. (2003): *Nikdy sme neboli moderní*. Bratislava: Kalligram.
- LATOUR, B. (2005): *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. New York: Oxford University Press.

- LATOUR, B. (2011): Networks, Societies, Spheres – Reflections of an Actor-Network Theorist. *International Journal of Communication*, 5 (5), 796-810.
- LAW, J. (1999): After ANT: complexity, naming and topology. In: Law, J. – Hassard, J. (eds.): *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell Publishers, 1-14.
- LAW, J. (2006): Traduction / Trahison: Notes on ANT. *Convergencia. Revista de Ciencias Sociales*, 13 (42), 47-72.
- MARCELLI, M. (2011): Text, sieť a iné nečistoty. *Filozofia*, 66 (7), 623-633.
- SERRES, M. (2005): Turner prekladá Carnota. *Anthropos*, 2 (2), 49-54.
- SERRES, M. (2007): *The Parasite*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- ŠTEKAUEROVÁ, E. (2004): Nikdy sme neboli moderní (B. Latour) – recenzia. *Filozofia*, 59 (7), 535-539.

Andrej Gogora
Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky FiF UKF
Hodžova 1
949 74 Nitra
SR
e-mail: gogora@gmail.com